

Інна ПОПОВА

кандидат технічних наук, доцент,
Національний університет харчових техно-
логій, м. Харків

Ключові слова: людина, природа, культура, екологія, екологічна свідомість, екологічна освіта, екологічне виховання.

Екологічне виховання та формування екологічної культури є одним з пріоритетних напрямів виховної роботи у вищих навчальних закладах України. Воно спрямоване на утвердження в свідомості студентів знань про природу як єдину основу життя на Землі, формування у них переконань щодо необхідності гуманного ставлення до навколишнього середовища, особистої відповідальності за майбутнє, вміння здійснювати діяльність, дбайливо оберігаючи довкілля. Одним з ефективних способів формування екологічної свідомості студентів є застосування в їх екологічному вихованні системного підходу «глибинної екології». Вона дозволяє кожному з них шляхом продукування психоемоційного погляду на себе уявити себе частиною наявної екологічної системи. Завдяки цьому відбувається актуалізація особистої причетності студентів до того або іншого природного об'єкта, ситуації, обставин, у яких вони себе уявляють. Застосування «глибинної екології» розглядається в статті як новий підхід в екологічному вихованні під час навчання та позанавчальної діяльності у вищих закладах освіти.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

© Попова І., 2015

екологічному вихованні у вітчизняних вищих навчальних закладах сьогодні беруть участь викладачі, куратори студентських академічних груп, профспілкові організації студентів. Важливе значення має також участь студентів в екологічних акціях, зустрічах з ученими і представниками екологічних організацій. Тому принципово важливим аспектом екологічного виховання є усвідомлення студентами потреби робити під час майбутньої професійної діяльності все від них залежне для забезпечення екологічно чистих умов виробництва [9, с. 348].

Юнацький та зрілий вік – це період отримання вищої освіти, підвищення кваліфікації, а також можливої зміни однієї професії на іншу. Під час підготовки фахівців на рівні середньоспеціальної та вузівської освіти необхідно формувати знання, уміння та навички, які необхідні для прийняття таких рішень у сфері професійної та управлінської діяльності, що не порушують стійкості соціоекосистем, сприяють збереженню природного середовища, а також відповідають дбайливому ставленню до ресурсів біосфери [4, с. 272].

На підставі аналізу традиційних підходів до екологічного виховання студен-

тів аграрних та сільськогосподарських навчальних закладів В.П. Онопрієнко виявляє загальну тенденцію відмежування себе від природи («я» – природа), коли взаємовідносини живих істот розглядаються за межами людської діяльності, коли кожна істота є насамперед об'єктом вивчення, і лише потім – живою істотою. Для таких систем не характерне цілісне сприйняття природи, вона «розібрана» різними навчальними дисциплінами. Спроба розкрити їх цілісність традиційно здійснюється в процесі естетичного виховання (переважно в дисциплінах соціально-аксіологічного циклу). Одним з продуктивних способів розв'язання цієї проблеми є застосування в екологічному вихованні системного підходу «глибинної екології» [7, с. 467].

«Глибинна екологія» – це шлях створення психоемоційного погляду на себе крізь призму системи, частиною якої людина уявляє себе. Психологічними механізмами «глибинної екології» є: актуалізація особистої причетності людини до того чи іншого природного об'єкта, ситуацій, обставин, у яких вона знаходиться; проекція особистих станів на природні об'єкти через ототожнення себе з ними (співпереживання), а також переживання особистих емоцій та почуттів з приводу стану природних об'єктів (співчуття); самоаналіз людиною своїх дій та вчинків з погляду їх екологічної доцільності. З огляду на зазначені властивості «глибинної екології» пропонується новий підхід в екологічному вихованні під час навчання та позанавчальної діяльності, а саме:

1) систематичної педагогічної діяльності, спрямованої на формування в учнів системи цінностей, поглядів та переконань, які впливають на ставлення особистості до екологічної дійсності шляхом актуалізації етичних норм та правил у ставленні до природних об'єктів;

2) інструмента формування в учнів екологічно орієнтованих навичок та звичок, передумовою яких є непрагматична взаємодія зі світом природи [3, с. 4–5].

Зміст екологічного виховання на засадах «глибинної екології» передбачає дотри-

мання таких шляхів його здійснення: виховання ставлення до навколишнього середовища шляхом актуалізації абсолютних цінностей; формування моральних почуттів відповідальності за стан довкілля; осмислення та оцінка екологічних явищ, уміння їх аналізувати з позицій особистої причетності до вирішення екологічних проблем; нагромадження екологічних знань з метою формування навичок такої поведінки, яка б не завдавала шкоди довкіллю; формування бажання до співпраці з Природою, активної природоохоронної діяльності з позицій рівноправності з іншими істотами в системі живого світу [7, с. 468].

Ще однією досить популярною формою позанавчального екологічного виховання останні роки є екотуризм.

Значну роль серед позанавчальних методів формування екологічної культури та свідомості відіграє також самоосвіта, мета якої – свідоме володіння знаннями та навичками, реалізація власного практичного досвіду, спрямування особистості на шлях екологізованої поведінки. Останнє завдання особливо актуальне, оскільки, володіючи ядром знань, уміннями вчитися, людина сама може вибирати види, темпи і терміни навчання, індивідуалізувати процес освіти. Самоосвітню діяльність можна виразити через: самостійність пізнання (при цьому допомога обмежується лише загальним керівництвом); добровільність пізнання (самоосвітня діяльність іде назустріч вільно виникаючим інтересам і виступає додатковою щодо основної навчальної діяльності); вибірковість пізнання (поєднання вузької спеціалізації в одній з галузей із широким світоглядом) [11, с. 226].

Отже, можна говорити про те, що підвищення екологічної освіченості населення в більшості країн здійснюється в системі формальної й неформальної освіти. До першої належать усі види освітніх закладів (школи, коледжі, університети), включаючи курси підвищення кваліфікації. До другої – установи, що забезпечують екологічну підготовку на громадських засадах (громадські рухи, фонди, музеї тощо), а також

засоби масової інформації. Особливою категорією є спеціальні форми екологічної освіти для працівників охоронних територій (курси, освітні центри). Спостерігається чітка тенденція, характерна для зарубіжних країн, – розглядати сучасний критичний стан навколишнього природного середовища як наслідок недостатнього розуміння закономірностей взаємозв'язку людини з довкіллям, що впливає з недоліків системи освіти [10, с. 403].

Таким чином, однією з умов реалізації відповідального та усвідомленого екологічного способу життя та формування екологічної культури дорослої особистості буде, перш за все, створення навчального екологічного простору, який може бути реалізований у системі післядипломної освіти. Варто зауважити, що дисципліни екологічного циклу мають бути включені у програми всіх напрямів підготовки та перепідготовки кадрів післядипломної освіти – природничі, технічні, гуманітарні, економічні, педагогічні, адже кожен із представників цих напрямів може і повинен зробити внесок до справи захисту та розвитку довкілля. Крім того, відповідальне ставлення до проблем екології має спонукати особистість до самоосвіти та самовдосконалення [4, с. 272].

Питання екологічної освіти і виховання надзвичайно актуальне тепер і є одним з найважливіших та визначальних напрямів державної політики, адже екологічна освіта сприяє формуванню екологічної свідомості та екологічної культури, особливо підростаючого покоління. Для його розв'язання вкрай необхідно, насамперед, створення потужної законодавчо-нормативної бази.

Поки що законодавство України про екологічну освіту базується на Конституції України і складається з чинного законодавства України в галузі освіти, культури, природоохоронної діяльності [10, с. 403].

Але при всьому розумінні необхідності екологічної освіти, наявності низки документів, що їх визначають, проблеми в цій галузі освіти та виховання залишаються. Вони зумовлені двома рівнями факто-

рів. Перший з них визначається завданням формування екологічної свідомості і поведінки учнів, студентів. Основними показниками цього є те, що їх обізнаність з екологічною проблематикою є фрагментарною, недиференційованою, вони краще орієнтуються в глобальних екологічних проблемах, ніж у проблемах своєї місцевості, країни. Відомо, що значна частина (від чверті до третини) учнів загальноосвітніх навчальних закладів вважають себе непричетними до вирішення проблем довкілля, а інші, хто усвідомлює особисту причетність до екологічних проблем, убачають її в дотриманні елементарних правил поведінки в природі і не усвідомлюють екологічного значення вчинків, пов'язаних з опосередкованим використанням природних ресурсів. Причини, що визначають виявлені суперечності формування екологічної свідомості і поведінки учнів, студентів, коріняться у змісті і методах екологічної освіти та виховання і полягають у наступному: формування екологічної свідомості і поведінки в учнів загальноосвітньої школи здійснюється на основі міжпредметного підходу, коли відповідна інформація включена до змісту різних навчальних предметів, насамперед, природничого циклу і географії. Проте екологічний зміст розподіляється за роками навчання нерівномірно, у межах 2–18%; зміст екологічної освіти і виховання базується на знаннях загальнонаукового, глобального і регіонального рівнів, тоді як інформація стосовно найближчого природно-техногенного оточення і побутово-повсякденного рівня, що окреслюють зону компетенції учнів і студентів, практично відсутня. Зміст шкільної екологічної освіти фактично не справляє впливу на формування світоглядних позицій учнів щодо місця і ролі людини в природі, дві третини респондентів – учнів 6–11 класів – засвідчили особливу позицію людини як «господаря», «споживача» природних ресурсів; у змісті переважають «класичні» екологічні відомості порівняно з питаннями, що стосуються впливу людини на довкілля; часу на вивчення екологічної

проблематики не вистачає, що веде лише до поверхового ознайомлення з наявністю екологічних проблем; найпоширенішими методами екологічної освіти і виховання є ті, що сприяють формуванню вмінь здобувати і систематизувати інформацію: бесіда, підготовка рефератів, повідомлень. Значно рідше застосовуються рольові ігри, проведення дослідів, інші методи, що передбачають вибір і прийняття рішень, аналіз і оцінку ситуації, сприяючи формуванню патернів екологічно доцільної поведінки; вимоги до рівня засвоєння навчального матеріалу з економічної проблематики сприяють вдосконаленню загальнонавчальних інтелектуальних умінь, але не практичних навичок і поведінки. Таким чином, причини, що визначають суперечності формування екологічної свідомості і поведінки учнів і студентів, закладені у структуру змісту існуючої екологічної освіти і виховання, усталеній практиці роботи педагогів, що не сприяє усвідомленню особистої причетності до проблем довкілля, відповідальності за його стан, не надає інформації, необхідної для прояву практичних дій і поведінки у зоні безпосереднього впливу і відповідальності. За параметрами обсягу, збалансованості та актуальності проблематики екологічний зміст, що вивчається, задовольняє, радше, потребу у «чистому» знанні, аніж вимогу дотримання екологічних норм у повсякденній діяльності. За оцінками фахівців, загальні негативні тенденції, які спостерігаються в системі освіти, впливають і на стан екологічної освіти. Система екологічної освіти в Україні продовжує бути фрагментарною, слабкою концептуально, декларативною, а отже, неефективною. Критичний стан екологічної освіти і виховання викликаний: багаторічним пануванням споживацького ставлення до природи; незнанням і руйнуванням народних традицій раціонального природокористування; недооцінкою екологічних знань у системі освіти; відсутністю необхідної законодавчої бази; недостатньою відповідальністю виконавчих структур; відсутністю контролю за виконанням прийнятих рішень; слаб-

ким матеріально-технічним та методичним забезпеченням навчально-виховного процесу; недосконалою системою навчання і перепідготовки кадрів; відсутністю державної підтримки діяльності громадських формувань, молодіжних організацій та інших структур, які займаються екологічною просвітою [1].

Незважаючи на велику кількість наук, що займаються розробкою питань охорони природи та екологічного виховання, турбота про екологічне середовище у свідомості українського населення все ще не займає провідних позицій [6].

Сучасна криза українського суспільства, обумовлена складностями перехідного періоду, негативно позначилась на фінансуванні як освіти і науки, так і культури в цілому. Ускладнилась і погіршилась робота як наукових інститутів, так і науково-дослідних частин вищих навчальних закладів, відбулися негативні структурні зміни академічної науки, постарішали наукові кадри, погіршилися якісні показники викладацького складу. Важких збитків завдав нашій науці вплив талановитих і перспективних наукових кадрів за кордон та в бізнесові структури. Комерціалізація значної кількості ВНЗ України поки що не підвищила рівень екологічної науки і культури, а, навпаки, знизила його. Багато кафедр і факультетів почали фактично обслуговувати великі фірми та транснаціональні корпорації [5, с. 155].

Досить часто екологічна освіта і виховання орієнтовані переважно на передачу спеціальних знань, головним чином у галузі теоретичних засад фундаментальної і прикладної екології, а не на уміння аналізувати і використовувати ці знання у житті. Базові питання з проблем екології та охорони природи розглядаються в шкільних предметах природничого змісту таких як «Географія», «Хімія», «Фізика», у курсах біології «Наш край», «Біологія рослин», «Біологія тварин», «Біологія людини», «Загальна біологія» та «Основи екологічних знань» тощо. Однак ці курси пропонують тільки теоретичні знання і майже не передбачають практичної діяльнос-

ті, завдяки якій діти могли б набути корисних навичок проведення екологічних досліджень, природоохоронних акцій, пізнати навколишній світ. Склалася ситуація, коли отримані у школі знання відмежовані від повсякденного життя та існують самі по собі. Ще однією важливою проблемою екологічної освіти та виховання є недостатність підручників, посібників, додаткових матеріалів, книжок популярного характеру (оповідань, казок, нарисів), журналів, телепередач, мультфільмів, художніх фільмів, соціальної реклами тощо, які відповідали б сучасним вимогам і допомагали формувати у школярів екоцентричний світогляд. Відсутні програми екологічної освіти державних службовців. Це негативно впливає на ефективність державного управління, зокрема в галузі охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів в Україні. Тому необхідно вводити основи екологічних знань в усі програми підвищення кваліфікації державних службовців. Особливе занепокоєння викликає відсутність освітніх програм з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців природоохоронних відомств. Потреба в таких програмах обумовлена низьким рівнем підготовки кадрів цих відомств у ряді галузей, включаючи екологічну політику, екологічне право, економічний і фінансовий аналіз природоохоронної діяльності. Дослідження засвідчують, що стан здоров'я є одним із вирішальних чинників формування особистості людини. Він певною мірою визначає вибір майбутньої діяльності, можливість усебічного розвитку особистості, її соціального ствердження. Стан здоров'я також впливає на загальну підготовленість людини, її

духовний і фізичний розвиток, майбутні досягнення у сфері професійної діяльності. Формування установки особистості на здоровий спосіб життя, на прийняття власного здоров'я як вищої цінності забезпечується системою виховання та освіти, що у комплексі з установками на збереження навколишнього середовища отримало розробку у вигляді системи екологічної освіти та виховання особистості та відображено у концепціях сталого розвитку та екологічної освіти [2].

Мета екологічної освіти полягає в тому, щоб пробудити в усіх вікових групах населення занепокоєність станом природного середовища та поєднати екологічне мислення й екологічну поведінку з розумінням того, що все у світі взаємопов'язане, що певна дія людини викликає часом непередбачені наслідки впливу на природу. Таким чином, екологічна освіта стає способом життя людини на сучасному етапі її існування на Землі [8].

Отже, проблема формування екологічної культури особистості виявляється комплексною, тому вимагає й комплексного підходу, аналізу продуктивності цього процесу, чинників його ефективності і умов його впровадження в соціокультурну та державно-правову практику. Комплексний підхід до процесу формування екологічної культури особистості вимагає взаємопов'язаного розвитку всіх складових цього феномена в їх взаємозалежності, взаємозв'язку, взаємному впливові один на одного і на кінцевий результат – рівень сформованості екологічної культури особистості, який виявляється як у ставленні людини до природи, осмисленні законів її розвитку, так і в діяльності індивіда.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадська оцінка екологічної політики в Україні. Доповідь українських громадських екологічних організацій. – К., 2003. – 139 с.
2. **Дідков О. М.** Формування екологічної свідомості та культури засобами освіти та виховання особистості [Електронний ресурс] / О. М. Дідков // Збірник наукових праць Гілея : науковий вісник. –

REFERENCES

1. Public Evaluation of Environmental Policy in Ukraine. Report of Ukrainian environmental NGOs. – K., 2003. – 139 p.
2. **Didkov O. M.** Formation of environmental awareness and culture by means of education and upbringing personality [Electronic resource] / O. M. Didkov // Scientific Papers Gilea : Research

2012. – Вип. 63. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_63/Gileya63/F44_doc.pdf

3. **Колесник М. О.** Екологічне виховання учнів на засадах «глибинної екології» в процесі вивчення біології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 / М. О. Колесник ; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2003. – 20 с.

4. **Львовичкіна А. М.** Віковий підхід до формування екологічної свідомості, екологічної культури та екологічного способу життя / А. М. Львовичкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С. Д. – К. : 2009. – Т. 7, вип. 20. – С. 269–272.

5. **Нагорнюк О. М.** Екологічна освіта та шляхи її вдосконалення у контексті збалансованого (гармонійного) розвитку / О. М. Нагорнюк // Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – № 159. – Ч. 4 : Педагогіка, психологія, філософія. – С. 148–156.

6. **Небоженко В.** Екологія й політика: екологічна проблема в системі національно-державних пріоритетів незалежної України / В. Небоженко // Ойкумена : український екологічний вісник. – 1992. – № 1. – С. 15–20.

7. **Онопрієнко В. П.** Позанавчальні методи і засоби виховання екологічної свідомості / В. П. Онопрієнко // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. праць. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; Українська АН ; [голов. ред. В. М. Вашкевич]. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 63 (№ 8). – С. 466–469.

8. **Федоренко Д. О.** Проблеми формування індивідуальної екологічної культури особистості / Д. О. Федоренко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – 2012. – Вип. 23. – С. 189–192.

9. **Хвіст В. О.** Формування екологічної культури особистості та роль і діяльність екологічних громадських організацій / В. О. Хвіст // Науковий вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2011. – № 159. – С. 346–352.

10. **Хвіст В. О.** Формування екологічної культури особистості: світовий та український досвід / В. О. Хвіст // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 159, ч. 1. – С. 401–408.

11. **Калиннікова М. В.** Роль вузовського формування в формуванні екологічної культури / М. В. Калиннікова // Вестник РУДН. – 2003. – № 4–5. – С. 205–209.

Journal. – 2012. – Vol. 63. – Access mode: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_63/Gileya63/F44_doc.pdf

3. **Kolesnyk M.O.** Environmental education of pupils on the basis of "deep ecology" in the study of biology: thesis on candidate degree in ped. sciences: 13.00.07 / M.O. Kolesnyk; Ternopol. state ped. University named after V. Hnatiuk. – Ternopil, 2003. – 20 p.

4. **Liovochkina A.M.** Age approach to environmental awareness, ecological culture and lifestyle / A.M. Liovochkina // Actual problems of psychology: Coll. scient. works in Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine / ed. Maksimenko S. D. – K., 2009. – Vol. 7, no. 20. – P. 269–272.

5. **Nahorniuk O.M.** Environmental education and ways to improve it in the context of a balanced (harmonic) development / O.M. Nahorniuk // Scientific bulletin of Agricultural University in Ukraine. – 2011. – № 159. – Part 4: pedagogy, psychology, philosophy. – P. 148–156.

6. **Nebozhenko V.** Ecology and politics: ecological problem in the system of national and state priorities in independent Ukraine / V. Nebozhenko // Oykumena: Ukrainian Ecological Bulletin. – 1992. – № 1. – P. 15–20.

7. **Onopriienko V.P.** Methods and means of education environmental awareness out of classroom / V.P. Onopriienko // Gilea. Historical Sciences. Philosophy. Political Science: Science. Bulletin: Coll. science. works. / M. P. Drahomanov Nat. ped. University; Ukrainian Academy of Sciences; [Ed. V. M. Vashkevych]. – K: Izd. NPU. M. P. Drahomanov, 2012. – Vol. 63 (№ 8). – 466–469.

8. **Fedorenko D. O.** Problems of formation of individual ecological culture / D. O. Fedorenko // Pedagogy for forming a creative personality in school and in higher education establishments. – 2012. – Vol. 23. – P. 189–192.

9. **Khvist V. O.** Formation of ecological culture and the role and activities of environmental NGOs / V. O. Khvist // Scientific bulletin. of Nat. Univ of Life and Environmental Sciences of Ukraine. – 2011. – № 159. – P. 346–352.

10. **Khvist V. O.** Formation of ecological culture: global and Ukrainian experience / V. O. Khvist // Scientific bulletin of National Agricultural University of Ukraine. – 2011. – Vol. 159, p. 1. – P. 401–408.

11. **Kalinnikova M. V.** Higher education role in the formation of ecological culture / M.V. Kalinnikova // Vestnik RUDN. – 2003. – № 4–5. – P. 205–209.